

LBRIS

We know
books

THOMAS
PIKETTY

CAPITAL
ȘI
IDEOLOGIE

Traducere din limba franceză
SILVIA PALADE

LITERA
București

NOTĂ EXPLICATIVĂ CĂTRE CITITORI ȘI MULȚUMIRI	7
INTRODUCERE	10
PARTEA ÎNTÂI	
REGIMURILE INEGALITARE DE-A LUNGUL ISTORIEI	61
1. Societățile ternare: inegalitatea trifuncțională	63
2. Societățile europene bazate pe ierarhia stărilor sociale: putere și proprietate	78
3. Inventarea societăților de proprietari	113
4. Societățile de proprietari: cazul Franței	141
5. Societățile de proprietari: traiectorii europene	172
PARTEA A DOUA	
SOCIETĂȚILE SCLAVAGISTE ȘI COLONIALE	219
6. Societățile sclavagiste: inegalitatea extremă	221
7. Societățile coloniale: diversitate și dominație	270
8. Societăți ternare și colonialism: cazul Indiei	322
9. Societăți ternare și colonialism: traiectorii eurasiatice	380
PARTEA A TREIA	
MAREA TRANSFORMARE DIN SECOLUL XX	431
10. Criza societăților de proprietari	433
11. Societățile social-democrate: egalitatea neîmplinită	503
12. Societățile comuniste și postcomuniste	598
13. Hipercapitalismul: între modernitate și arhaic	670

REGÂNDIREA DIMENSIUNILOR CONFLICTULUI POLITIC	741
14. Frontiera și proprietatea: construirea egalității	743
15. Stânga brahmană: noile clivaje euro-americane	833
16. Social-nativismul: capcana identitară postcolonială	888
17. Elemente pentru un socialism participativ în secolul XXI	995
CONCLUZII	1067
LISTĂ DE GRAFICE ȘI TABELE	1075
CUPRINS DETALIAT	1081

LBRIS

We know
books

PARTEA

1

REGIMURILE
INEGALITARE
DE-A LUNGUL
ISTORIEI

SOCIETĂȚILE TERNARE: INEGALITATEA TRIFUNCȚIONALĂ

Obiectivul primelor două părți ale acestei cărți este de a încadra istoria regimurilor inegalitare într-o perspectivă de lungă durată. Mai precis, vom încerca să înțelegem mai bine complexitatea și multitudinea proceselor și traiectoriilor, pornind de la societățile ternare și sclavagiste din vechime și ajungând la societățile de proprietari și societățile coloniale postsclavagiste din secolul al XIX-lea. Partea întâi analizează cazul societăților europene bazate pe ierarhia stărilor sociale și transformarea lor în societăți de proprietari. Partea a doua analizează cazul societăților sclavagiste și coloniale, precum și modul cum evoluția societăților trifuncționale extraeuropene a fost afectată de întâlnirea lor cu puterile europene. Partea a treia va analiza criza societăților de proprietari și a societăților coloniale din secolul XX, sub loviturile războaielor mondiale și ale provocării comuniste. Partea a patra va analiza condițiile regenerării lor și ale posibilei lor transformări în lumea postcolonială și neoproprietaristă de la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI.

Logica celor trei funcții: cler, nobilime, starea a treia

Vom începe prin a analiza ceea ce eu propun să numim „societăți ternare”. Acestea constituie cea mai veche și cea mai răspândită formă de regim inegalitar din istorie. Ele au lăsat o amprentă durabilă asupra lumii actuale și ar fi imposibil să analizăm corect evoluțiile politico-ideologice ulterioare fără să începem prin studierea acestei matrice a inegalității sociale și a justificării sale.

În forma lor cea mai simplă, societățile ternare sunt alcătuite din trei grupuri sociale distincte, fiecare îndeplinind funcții esențiale în slujba întregii comunități și indispensabile pentru perpetuarea sa: clerul, nobilimea și starea a treia. Clerul este clasa religioasă și intelectuală, care are ca misiune împărtășirea valorilor, îndrumarea spirituală și educarea comunității; el dă sens istoriei comunității și devenirii

sale, oferindu-i normele și reperatele intelectuale și morale necesare. Nobilimea este clasa războinică și militară; ea mânuiește armele și asigură securitatea, protecția și stabilitatea întregii societăți, evitându-se astfel căderea comunității într-un haos permanent și într-o stare de debandadă generalizată. Starea a treia este clasa muncitoare și roturieră; ea cuprinde restul societății, începând cu țărani, meșteșugarii și negustorii; prin munca sa, ea permite întregii comunități să se hrănească, să se îmbrace și să se reproducă. Așadar, am putea vorbi despre „societăți trifuncționale“ pentru a desemna acest tip istoric de societate, care, în realitate, capătă, de cele mai multe ori, forme mai complexe și mai diversificate, cu numeroase subclase în interiorul fiecărui grup, dar a cărui schemă generală de justificare – și, câteodată, și de organizare politică – se bazează pe aceste trei funcții.

Regăsim acest tip general de organizare socială nu doar în toată Europa creștină până la Revoluția Franceză, ci și în foarte multe societăți extraeuropene și în marea majoritate a religiilor, mai ales în cadrul hinduismului și al islamului șiiit și sunnit, potrivit unor modalități diferite. Nu cu foarte mult timp în urmă, antropologii au lansat ipoteza (contestată) că sistemele de „tripartiție“ socială observate în Europa și în India aveau o origine indo-europeană comună, identificabilă în mitologii și în structurile lingvistice.¹ Deși incomplete, descoperirile actuale ne fac să credem că acest tip de organizare în trei clase este, în realitate, mult mai general, iar teza originii unice este pusă sub semnul îndoielii. Schema ternară se regăsește în marea majoritate a societăților din vechime și în toate colțurile lumii, până în Orientul Îndepărtat, în China și în Japonia, existând totuși variații substanțiale, care ar merita să fie studiate, fiindcă sunt, de fapt, mai interesante decât similitudinile superficiale. Uimirea în fața a ce este intangibil sau se presupune a fi intangibil trădează adesea un anume conservatorism politic și social, în vreme ce realitatea istorică este veșnic în schimbare și plină de posibilități neprevăzute, de bricolaje instituționale surprinzătoare și precare, de compromisuri instabile și de bifurcații nefinalizate. Ca să înțelegem această realitate și să fim pregătiți pentru transformările viitoare, ar fi bine să analizăm condițiile schimbării socio-istorice, cel puțin în aceeași măsură ca pe cele ale conservării. Acest lucru este valabil pentru societățile ternare, la fel ca și pentru celelalte societăți. Pentru a aprofunda

¹ Vezi mai ales G. Dumézil, *Jupiter. Mars. Quirinus. Essai sur la conception indo-européenne de la société et les origines de Rome*, Gallimard, 1941; *Idem*, „Métiers et classes fonctionnelles chez divers peuples indo-européens“, *Annales. Histoire, Sciences sociales*, vol. 13 (4), 1958, pp. 716-724; *Idem*, *Mythe et épopée. L'idéologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens*, Gallimard, 1968.

această analiză, este util să comparăm dinamicile pe termen îndelungat observate în contexte foarte diferite, în special în Europa și în India, și, mai general, dintr-o perspectivă comparativă și transnațională. Este ceea ce vom încerca să facem în acest capitol și în următoarele.

Societățile ternare și formarea statului modern

Societățile ternare se deosebesc de formele istorice ulterioare prin două caracteristici esențiale, care sunt, de altfel, strâns legate: pe de o parte, schema trifuncțională de justificare a inegalității; iar pe de altă parte, faptul că este vorba despre societăți care precedă formarea statului centralizat modern și în care puterea politică și economică era exercitată inițial la nivel local, cel mai adesea pe un teritoriu de mici dimensiuni, beneficiind de o relativă autonomie față de o putere centrală monarhică sau imperială mai mult sau mai puțin îndepărtată. Ordinea socială era structurată în jurul câtorva instituții-cheie (satul, comunitatea rurală, castelul, fortăreața, biserica, templul, mănăstirea), într-un mod descentralizat, cu o coordonare limitată între diferitele teritorii și focare de putere. Acestea din urmă erau, de cele mai multe ori, slab interconectate, având în vedere precaritatea mijloacelor de transport. Această descentralizare a puterii nu exclude, firește, brutalitatea și dominația în cadrul raporturilor sociale, însă acest lucru se produce potrivit unor modalități și configurații care se deosebesc de cele întâlnite în cazul structurilor statale centralizate din epoca modernă.

Concret, în societățile ternare tradiționale, drepturile de proprietate și prerogativele regaliene se întrepătrund inextricabil în cadrul relațiilor de putere la nivel local. Cele două clase conducătoare – clerul și nobilimea – sunt, fără îndoială, clase posedante. Mai precis, ele dețin, în general, majoritatea pământurilor agricole (uneori aproape în totalitate), posesie care, în toate societățile rurale, constituie soclul puterii economice și politice. În cazul clerului, deținerea de pământuri se organizează frecvent prin intermediul numeroaselor instituții ecleziastice (biserici, temple, episcopii, locuri sfinte, mănăstiri etc.) din cadrul diferitelor religii, în special în creștinism, hinduism și islam. În cazul nobilimii, posesia se apropie mai mult de o deținere la nivel individual sau mai degrabă la nivel familial și în strânsă legătură cu titlul nobiliar, uneori în cadrul indiviziunilor familiale, pentru evitarea delapidării patrimoniului sau a rangului.

În toate aceste cazuri, aspectul cel mai important este acela că drepturile de proprietate ale clerului și ale nobilimii se întrepătrund cu prerogativele regaliene esențiale, mai precis în ce privește menținerea

ordinii publice și a puterii militare (în principiu, este apanajul nobilimii războinice, însă poate fi exercitată și în numele unui senior ecleziastic), cât și în privința puterii judecătorești (dreptatea este în general făcută în numele seniorului local, fie el nobil sau religios). În Europa medievală, la fel ca în India precolonială, seniorul francez, la fel ca *landlord*-ul englez, episcopul spaniol, la fel ca brahmanul și *rajpūt*-ul din India, precum și formele lor echivalente în alte contexte, sunt în același timp stăpânii pământului și stăpânii persoanelor care muncesc și locuiesc pe acele pământuri. Ei dețin atât drepturi de proprietate, cât și drepturi regaliene, potrivit unor modalități diferite.

Indiferent dacă seniorul provine din clasa războinică ori din cea clericală, indiferent dacă studiem Europa, India sau alte spații geografice, constatăm, în toate societățile ternare din vechime, importanța și întreprinderea acestor relații de putere la nivel local. Acest aspect capătă uneori forma extremă a muncii forțate și a robiei, ceea ce implică o limitare strictă a dreptului de mobilitate a întregii clase a lucrătorilor sau doar a unei părți din aceasta, fapt ce înseamnă că acești lucrători nu pot să mai părăsească locul respectiv ca să plece să muncească în altă parte. În acest sens, ei aparțin seniorilor nobili sau religioși, chiar dacă este vorba de o relație de posesiune diferită de cele pe care le vom analiza în capitolul consacrat societăților sclavagiste.

În sens mai larg, acest aspect poate căpăta forme de încadrare mai puțin extreme și potențial mai binevoitoare, însă reale, și care pot să determine formarea unor cvasistate la nivel local, conduse de cler și de nobilime, cu o împărțire a rolurilor care variază de la caz la caz. Pe lângă puterea militară și judecătorească, formele de încadrare cele mai importante din cadrul societăților ternare tradiționale cuprind controlul și înregistrarea căsătoriilor, nașterilor și deceselor. Este vorba despre o funcție esențială pentru perpetuarea și reglementarea comunității, strâns legată de ceremoniile religioase și de regulile cu privire la alianțe și formele recomandate de viață familială (în special pentru tot ce are legătură cu sexualitatea, cu puterea paternă, cu rolul femeilor și cu educația copiilor). Această funcție este în general apanajul clasei clericale, iar registrele respective sunt păstrate în biserici sau în temple.

Trebuie să menționăm, de asemenea, înregistrarea tranzacțiilor și a contractelor. Această funcție joacă un rol central în ce privește reglementarea activității economice și a relațiilor de proprietate și poate fi exercitată de seniorul nobil sau religios, în general împreună cu exercitarea puterii judecătorești locale și cu rezolvarea litigiilor civile, comerciale sau succesoriale. Alte funcții și servicii colective pot juca și ele un rol important în societatea ternară tradițională, cum ar fi învățământul

și îngrijirea medicală (adesea rudimentare, uneori ceva mai avansate) și anumite infrastructuri colective (mori, poduri, drumuri, fântâni). Este demn de remarcat că drepturile regaliene deținute de primele două stări ale societăților ternare (clerul și nobilimea) sunt concepute ca o recompensă naturală pentru serviciile pe care acestea le aduc stării a treia în ce privește securitatea și spiritualitatea și în sens mai larg în ce privește structurarea comunității. Totul se leagă în societatea trifuncțională: fiecare grup își are locul său bine stabilit într-un ansamblu de drepturi, de îndatoriri și de puteri strâns legate unele de altele la nivel local.

În ce măsură dezvoltarea statului centralizat modern se află la originea dispariției societăților ternare? Vom vedea că interacțiunile dintre aceste două procese politico-economice fundamentale sunt, în realitate, mai complexe și nu pot fi descrise într-un mod mecanic, unidirecțional sau determinist. În anumite cazuri, schema ideologică trifuncțională reușește chiar să se sprijine durabil pe anumite structuri statale centralizate, reușește să se redefină și să continue să existe în acest nou cadru, cel puțin pentru o vreme. Să ne gândim, de pildă, la Camera Lorzilor din Marea Britanie, instituție nobiliară și clericală care descinde direct din lumea trifuncțională medievală, dar care a jucat un rol central în guvernarea din timpul primului imperiu colonial mondial, de-a lungul celei mai mari părți a secolului al XIX-lea și până la începutul secolului XX. Am putea menționa, de asemenea, clerul șiit iranian, care, odată cu crearea Consiliului Apărătorilor Constituției și al Adunării Experților (cameră aleasă, dar rezervată clericilor, și însărcinată tocmai cu desemnarea Căldăuzitorului suprem), a reușit să-și constituționalizeze rolul politic dominant, prin crearea Republicii islamice la sfârșitul secolului XX, un regim inedit în istorie și care încă funcționează la acest început de secol XXI.

Delegitimarea societăților ternare, între revoluții și colonizări

Construirea statului modern tinde în mod natural să submineze însăși temelia societății trifuncționale, fiind însoțită, în general, de dezvoltarea unor forme ideologice concurente, de pildă ideologiile proprietariste, colonialiste sau comuniste, care ajung, de cele mai multe ori, să înlocuiască și să desființeze pur și simplu ideologia ternară ca ideologie dominantă. Când o structură statală centralizată reușește să garanteze securitatea persoanelor și a bunurilor pe un teritoriu de mari dimensiuni, mobilizând o administrație și mijloace umane specifice (forțe de ordine publică, militari, ofițeri), din ce în ce mai puțin legate de vechea nobilime războinică, devine cât se poate de evident că este pusă

la grea încercare însăși legitimitatea nobilimii, în calitate de garantă a ordinii și a siguranței. De asemenea, când încep să se dezvolte procese și instituții civile, școlare și universitare, cu scopul de a educa și de a produce cunoștințe noi, conduse de rețele noi de profesori, intelectuali, medici, oameni de știință și filosofi, din ce în ce mai puțin legați de vechea clasă clericală, devine neîndoielnic faptul că este pusă sub semnul întrebării însăși legitimitatea clerului, în calitate de garant al direcției spirituale a comunității.

Astfel de procese de deligitimare a vechilor clase războinice și clericale se pot desfășura extrem de gradual, extinzându-se uneori de-a lungul mai multor secole. În numeroase țări europene (spre exemplu în Marea Britanie și în Suedia, cazuri asupra cărora vom reveni), transformarea societăților bazate pe ierarhia stărilor sociale în societăți de proprietari reflectă o evoluție îndelungată și progresivă, care începe în jurul anilor 1500-1600 (și chiar mai devreme) și se încheie de-abia în jurul anilor 1900-1920, deși nu complet, de vreme ce încă rămân urme trifuncționale până în zilele noastre, fie și doar sub forma instituției monarhice, prezentă încă în multe state vest-europene, care păstrează uneori rămășițe simbolice ale puterii nobiliare sau clericale (cum este, de pildă, Camera Lorzilor în Marea Britanie).¹

Există și momente de accelerare brutală, când noi ideologii și structuri statale corespunzătoare intră în acțiune pentru a transforma radical și deliberat organizarea vechilor societăți ternare. Vom analiza în special cazul Revoluției Franceze, care este un caz emblematic și printre cele mai bine documentate. În urma abolirii „privilegiilor” nobilimii și ale clerului, în noaptea de 4 august 1789, adunările revoluționare, precum și administrațiile și tribunalele acestora s-au străduit să dea un sens precis acestui termen. Era necesar să se facă, în scurt timp, o delimitare strictă între ce părea, în opinia legiuitorilor revoluționari, o exercitare legitimă a dreptului de proprietate (chiar și atunci când acest drept era exercitat de un ex-„privilegiat” și fusese dobândit uneori în condiții îndoielnice) și ce aparținea lumii vechi, o lume caracterizată prin dobândirea ilegală a prerogativelor regaliene locale (care de acum înainte vor deveni apanajul exclusiv al statului central). Acest lucru s-a realizat cu destul de multă dificultate,

¹ În 2004, înainte de extinderea spre țările ex-comuniste din Europa de Est (toate aceste țări fiind republici, în ciuda câtorva tentative de restaurație monarhică de la sfârșitul comunismului), Uniunea Europeană număra 15 state membre, dintre care șapte monarhii parlamentare (Belgia, Danemarca, Spania, Luxemburg, Olanda, Marea Britanie, Suedia) și opt republici parlamentare (Germania, Austria, Italia, Irlanda, Finlanda, Franța, Grecia, Portugalia).

fiindcă aceste drepturi erau legate inextricabil. Astfel se poate înțelege mai bine această întrepătrundere specifică a puterilor și a drepturilor, care caracterizează societatea ternară tradițională, și mai precis societatea europeană bazată pe ierarhia stărilor sociale.

Vom analiza și o secvență istorică cu totul diferită, însă la fel de instructivă, anume modul cum statul colonial britanic a acționat pentru evaluarea și transformarea structurii trifuncționale din India, cu ajutorul recensămintelor castelor organizate între anii 1871 și 1941. Este vorba aici despre un caz total opus cazului Revoluției Franceze: în India, o putere statală străină întreprinde o acțiune de reconfigurare a unei societăți ternare străvechi și întrerupe procesul autohton de formare a statului și de transformare socială. Comparând aceste două experiențe opuse (și analizând și alte procese de tranziție, unde se combină logicile postternare cu cele postcoloniale, ca în China, în Japonia sau în Iran), vom înțelege mai bine diversitatea traiectoriilor posibile și a mecanismelor pe care se bazează acestea.

Despre actualitatea societăților ternare

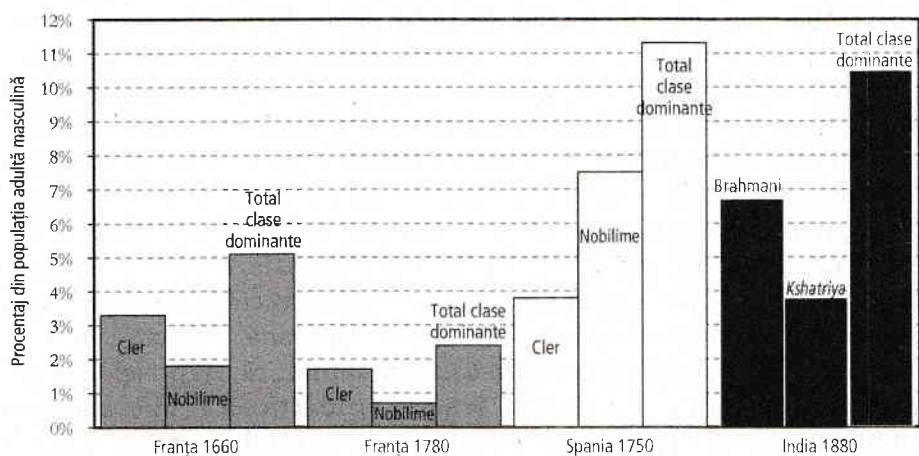
Înainte de a merge mai departe, trebuie totuși să răspund la o întrebare firească: dincolo de importanța lor istorică, de ce este necesar să studiem societățile ternare? Unii ar putea fi tentați să le ignore, considerând că aparțin unui trecut mult prea îndepărtat, prea puțin cunoscut și documentat, dar mai ales câtuși de puțin pertinent pentru înțelegerea lumii moderne. Oare diferențele statutare stricte care le caracterizează nu se află la antipozii societăților noastre democratice și meritocratice moderne, care pretind că se întemeiază pe egalitate de acces la profesii, pe fluiditate socială și mobilitate intergenerațională? Ar fi o greșeală să credem asta, cel puțin din două motive. Pe de o parte, structura inegalităților în societățile ternare nu este chiar atât de îndepărtată de structura societăților moderne pe cât ne imaginăm noi câteodată. Pe de altă parte, condițiile dispariției societăților trifuncționale, extrem de variabile, în funcție de țări, regiuni și contexte religioase, coloniale și postcoloniale, au lăsat urme adânci în lumea contemporană.

Mai întâi, trebuie să insistăm asupra faptului că, deși rigiditatea statutară reprezintă o normă în schema trifuncțională, în realitate, mobilitatea între clasele sociale nu este niciodată total absentă în aceste societăți, care se aseamănă, din acest punct de vedere, cu societățile moderne. Spre exemplu, vom vedea că dimensiunile grupurilor clericale, nobile și roturiere, precum și dimensiunea resurselor acestora variază considerabil în timp și în funcție de țări, fapt ce se datorează diferențelor în ce privește regulile de admitere și strategiile de alianță

urmate de grupurile dominante, mai mult sau mai puțin deschise sau închise, în funcție de caz, precum și în ce privește instituțiile și raporturile de forță care reglementează relațiile dintre grupuri. Cele două clase dominante (clerul și nobilimea) reprezentau puțin peste 2% din populația adultă masculină în Franța, la sfârșitul Vechiului Regim, față de peste 5% cu două secole mai devreme. Ele reprezentau aproximativ 11% în Spania veacului al XVIII-lea și peste 10% pentru cele două *varna* care corespundeau claselor clericale și războinice – brahmanii și *kshatriya* – în India secolului al XIX-lea (adică aproape 20%, dacă adăugăm ansamblul castelor superioare), ceea ce reflectă realități umane, economice și politice foarte diferite (vezi graficul 1.1). Cu alte cuvinte, departe de a fi rigide, frontierele dintre cele trei grupuri ale societăților ternare fac obiectul unor negocieri și conflicte permanente, care pot să le schimbe radical definiția și contururile. Vom observa totodată că, din punctul de vedere al efectivelor celor două clase dominante, India și Spania par să fie mai apropiate decât Franța de Spania, ceea ce ar putea să sugereze faptul că opozițiile radicale stabilite uneori între diferitele valori civilizaționale, culturale și religioase (castele indiene jucând adesea rolul de ciudățenie absolută în ochii occidentalilor, când nu sunt considerate un simbol al lipsei de moderație a Orientului și al

Graficul 1.1

Structura societăților ternare: Europa–India, 1660–1880

Citare a graficului: în 1660, clerul reprezenta aproximativ 3,3% din populația adultă masculină a Franței, iar nobilimea 1,8%; în total 5,1% pentru cele două clase dominante ale societății trifuncționale. În 1880, brahmanii (străveche castă a preoților) reprezentau, potrivit datelor recensămintelor coloniale britanice, aproape 6,7% din populația adultă masculină a Indiei, iar *kshatriya* (străveche castă a războinicilor) în jur de 3,8%; în total 10,5% pentru cele două caste dominante.

Surse și serii statistice: vezi piketty.pse.ens.fr/ideologie.

despotismului oriental în ce privește inegalitatea) sunt, în realitate, mai puțin importante decât procesele socio-politice și instituționale care determină transformarea structurilor sociale.

Vom avea totodată ocazia să observăm că estimările privind efectivele acestor grupuri diferite, la fel ca în cazul celor pe care tocmai le-am menționat, sunt ele însele produsul unei construcții sociale și politice complexe. Ele sunt rezultatul diverselor încercări ale puterilor statale aflate în formare (monarhii absolute sau imperii coloniale) de a estima numărul clericilor și al nobililor sau de a organiza recensăminte ale populației colonizate și ale diferitelor grupuri din cadrul ei. Pe lângă scopul lor de a genera cunoștințe și reprezentări, aceste mecanisme politice și cognitive se înscriu, în general, într-un proiect de dominație socială. Categoriile utilizate și informațiile produse ne informează atât în ce privește proiectul politic și intențiile autorilor săi, cât și în privința structurii societății în cauză. Ceea ce nu înseamnă că nu putem să aflăm nimic util din aceste materiale, ci dimpotrivă. Dacă ne străduim să le contextualizăm și să le analizăm, ele constituie surse prețioase, care ne ajută să înțelegem mai bine conflictele, evoluțiile și transformările radicale din cadrul unor societăți pe care am greși dacă le-am considera statice și sedimentate. Am greși, de asemenea, și dacă am vedea mai multe diferențe între ele decât există în realitate.

De altfel, dacă societățile ternare au fost însoțite adesea de diverse teorii etnice cu privire la originile reale sau presupuse ale grupurilor dominante și dominate (se consideră, de pildă, că nobilimea este francă, normandă sau ariană în Franța, în Anglia sau în India, în vreme ce poporul este galo-roman, anglo-saxon sau dravidian), teorii care au fost folosite alternativ pentru a legitima sau dimpotrivă a delegitima sistemul de dominație în cauză (inclusiv, firește, de către puterile coloniale, care își doreau cu ardoare să prezinte societățile colonizate ca radical diferite de cele europene, atribuindu-le o identitate care se presupunea a nu avea nimic în comun cu modernitatea europeană, considerată dinamică și mobilă), toate elementele istorice disponibile în prezent sugerează că amestecurile dintre clase erau, în realitate, suficient de importante ca aceste presupuse diferențe etnice să dispară aproape în întregime după câteva generații. Fără îndoială că mobilitatea din cadrul societăților ternare era, de regulă, mai puțin însemnată cantitativ decât în societățile contemporane. De asemenea, este dificil să se realizeze comparații precise - existând și numeroase contraexemple - întemeiate pe promovarea noilor elite și a noii clase nobiliare, în India, ca și în Europa, pe care ideologia ternară nu face decât să le legitimeze ulterior, ceea ce dovedește flexibilitatea sa. Însă, în general, este vorba despre o diferență de grad, nu de principiu, care trebuie analizată ca atare.

În toate societățile trifuncționale, inclusiv în cele unde clasa religioasă este, în principiu, ereditară, se observă că există clerici care provin din celelalte clase, există roturieri înnobilați ca urmare a faptelor lor de vitejie pe câmpul de luptă sau în virtutea altor merite și calități, există clerici care luptă în război, și așa mai departe. Fără a fi o regulă generală, fluiditatea socială nu este niciodată cu desăvârșire absentă. Identitățile sociale și liniile de demarcație dintre clasele sociale se negociază și se dispută, în societățile ternare, la fel ca în celelalte tipuri de societăți.

Despre justificarea inegalității în societățile ternare

În general, am greși dacă am considera societățile ternare ca întruparea unei structuri sociale esențialmente injuste, despotice și arbitrare, în opoziție totală cu structura meritocratică modernă, considerată justă și armonioasă. Nevoia de siguranță și cea de sens au fost dintotdeauna două nevoi sociale esențiale. Acest lucru este valabil cu precădere, dar nu numai, în societățile mai puțin dezvoltate, caracterizate printr-o fărâmițare teritorială, o slabă dezvoltare a comunicațiilor, o profundă instabilitate și precaritate a existenței, aceste societăți fiind în permanență amenințate de incursiuni de pradă, de năvăliri ale dușmanilor sau de epidemii. Cât timp grupurile religioase și militare sunt în măsură să ofere răspunsuri credibile pentru nevoia de sens și de stabilitate, în cadrul unor instituții și ideologii adaptate teritoriilor și epocilor în cauză (grupurile religioase propunând un discurs măreț despre originile și viitorul comunității, precum și modalități concrete prin care să-și exprime apartenența și să-și asigure perpetuarea, iar grupurile militare oferind o organizare care să permită reglementarea violenței legitime și să asigure siguranța persoanelor și a bunurilor), atunci nu este deloc surprinzător faptul că structura trifuncțională poate să pară legitimă în ochii populațiilor respective. De ce să riște să piardă totul, atacând o putere care oferă siguranță materială și spirituală, fără a ști cine îi va succeda? Misterele politicii și ale organizării sociale ideale sunt atât de profunde, incertitudinile privind mijloacele practice de a ajunge la această organizare socială ideală sunt atât de mari, încât este firesc ca o putere care propune un model dovedit de stabilitate, bazat pe o repartitie simplă și inteligibilă a marilor funcții sociale, să se bucure de un relativ succes.

Acest lucru nu implică, evident, existența unui consens privind repartizarea exactă a puterii și a resurselor între cele trei grupuri. Schema trifuncțională nu este un discurs idealist și bine argumentat care propune o normă de justiție clar definită și deschisă deliberării.